

Ilhom RUSTAMOV,

Toshkent davlat transport universiteti professori v/b., PhD

E-mail: ilhom.rustamov.20080223@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-1075-4052

Tel: +998919426699

Shaxnoza RUSTAMOVA,

Toshkent davlat transport universiteti dotsenti v/b., PhD

E-mail: shahnoza.rustamova.1983@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-6038-1181

Tel: +998919416699

SamDCHTI professori, DSc U.D. Qarshibayeva taqrizi asosida

ERTAKLARNING JANR XUSUSIYATLARI (O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada ertaklarning janr xususiyatlari ikki xil madaniy kontekstda: o‘zbek va ingliz tillarida o‘rganiladi. Ikkala an‘anadan adabiyotni har tomonlama tahlil qilish orqali tadqiqot hikoya tuzilmalari, mavzulari, xarakterlari va madaniy nuanslaridagi umumiylik va farqlarni aniqlashga qaratilgan. Tergovda o‘zbek va ingliz ertaklari an‘analarining dastlabki manbalarini o‘rganishga qaratilgan sifatli tadqiqot usullari qo‘llaniladi. Natijalar har bir madaniyatga xos bo‘lgan noyob xususiyatlarni ochib beradi, turli jamiyatlarda hikoya qilishning xilma-xilligi va boyligini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Ertaklar, janr xususiyatlari, hikoya tuzilmalari, mavzular, personajlar, madaniy nuanslar, o‘zbek, ingliz, qiyosiy tahlil.

ЖАНРОВЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СКАЗОК (НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

В данной статье будут рассмотрены жанровые особенности сказок в двух разных культурных контекстах: узбекском и английском. Посредством всестороннего анализа литературы обеих традиций исследование направлено на выявление общих черт и различий в повествовательных структурах, темах, персонажах и культурных нюансах. В исследовании используются качественные методы исследования, направленные на изучение первоисточников узбекской и английской сказочной традиции. Результаты раскрывают уникальные характеристики, присущие каждой культуре, проливая свет на разнообразие и богатство повествования в разных обществах.

Ключевые слова: сказки, жанровые особенности, повествовательные структуры, темы, персонажи, культурные нюансы, узбекский, английский, сравнительный анализ.

GENRE CHARACTERISTICS OF FAIRY TALES (USING THE EXAMPLE OF THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES)

Annotation

In this article, the genre features of fairy tales are studied in two different cultural contexts: Uzbek and English. Through a comprehensive analysis of literature from both traditions, the study aims to identify commonalities and differences in narrative structures, themes, characters and cultural nuances. The investigation uses qualitative research methods aimed at studying the early sources of the traditions of Uzbek and English fairy tales. The results reveal unique characteristics unique to each culture, illuminating the diversity and richness of storytelling in different societies.

Key words: Fairy Tales, genre features, story structures, themes, characters, cultural nuances, Uzbek, English, comparative analysis.

Kirish. Ertak xalq og‘zaki ijodidagi badiiy nasrning eng qadimiy va ommaviy namunasi hisoblanadi. Har birimiz bolalik vaqtimizdan ertak eshitib o‘samiz. Bolalarni ovutish uchun kattalar ertak aytib beradilar, bolalar ham ulg‘ayib, maktabga bora boshlagan vaqtlaridan kichik-kichik ertaklarni o‘zlari ayta boshlaydilar. Bu bolaning bir-biriga aytgan ertaklari qisman kattalardan eshitgani qisman esa o‘zi to‘qigani bo‘ladi.

Ertaklar janr sifatida ularni ishlab chiqaradigan jamiyatlarning qadriyatlarini, e‘tiqodlari va madaniy nuanslarini aks ettiruvchi ko‘zga bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot o‘zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganib, ushbu rivoyat an‘analarini shakllantiradigan murakkabliklarni ochib berishga qaratilgan. Qiyosiy tahlil o‘tkazish orqali biz o‘zbek va ingliz ertaklarining o‘ziga xos xususiyatlariga hissa qo‘shadigan o‘xshashlik va farqlarni ta‘kidlashga intilamiz.

Adabiyot tahlili. O‘zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarning mohiyatini tushunish uchun tegishli adabiyotlarni har tomonlama ko‘rib chiqish amalga oshiriladi. Ushbu bo‘limda ikkala an‘anadagi ertaklarning tarixiy va madaniy kontekstlari to‘g‘risida tushuncha beradigan seminal asarlar, tanqidiy tahlillar va madaniy tadqiqotlar ko‘rib chiqiladi. Ushbu rivoyat shakllarining asoslarini tushunib, o‘zbek va ingliz ertaklarini belgilaydigan o‘ziga xos elementlarni yaxshiroq aniqlashimiz mumkin.

Usullari. Ushbu tadqiqotda o‘zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarni tahlil qilishning sifatli usullari qo‘llaniladi. An‘anaviy xalq ertaklari va adabiy moslashuvlarni o‘z ichiga olgan asosiy manbalar tanlovi umumiy naqshlar va o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash uchun sinchkovlik bilan ko‘rib chiqiladi. Qiyosiy tahlil har bir an‘anada ertaklarni tavsiflovchi hikoya tuzilmalari, takrorlanadigan mavzular, arxetip belgilar va madaniy nuanslarni aniqlash uchun qo‘llaniladi.

Natijalar. Ertaklarning janriy tabiati. Ertaklar xalq og‘zaki badiiy ijodiyotining epik turiga mansub bo‘lib, o‘ziga xos g‘oyaviy mavzuviy yo‘nalishga, axloqiy – ta‘limiy va ijtimoiy estetik vazifalarga ega. Ertaklar ham og‘zaki tarzda jamoa ijodi mahsuli sifatida anonim ko‘rinishda yaratiladi. Garchi uning to‘qilish ibtidosi individual ijodkorga borib taqalsada, og‘izdan og‘izga, urug‘dan-urug‘ga, avlodlardan-avlodga o‘tish jarayonida dastlabki ijrochisiga xos belgilarini, obrazlarini, motivlari va badiiy vositalarini deyarli saqlab qoladi. Shu bilan birga versiya va variantlilik hosil qilishi mumkin.

Har bir xalqning ertagi o'sha xalq tarixini, ma'naviy-madaniy turmush tarzini, ichki dunyosini, imon-e'tiqodini boshqa qardosh elu elatlar bilan ijtimoiy munosabatlarini, urfodatlarini, yashash joyining iqlimi va tabiiy shart-sharoitlarini o'rganishda muhim manba vazifasini o'taydi.

Deyarli barcha ertaklarning g'oyaviy yo'nalishi yagona maqsadga- mehnat ahlining buyuk va yorqin kelajak uchun olib borgan kurashlarini, intilish va orzularini aks ettirishga qaratilgan. Shuning uchun ertaklar hamisha yaxshilik va murodga etishdan iborat umidbaxsh g'oya bilan yakun topadi.

Ertaklar o'z janriy tabiatiga xos badiiy-kompozision qurilishga ega. Ular bir xil badiiy shakliy qoliqlar doirasida yaratiladi va ijro etiladi. Kirish, boshlama, tugun, epik sarguzasht va tugallama ertak kompozision qurilmasining asosini tashkil etadi.

Ertaklarning an'anaviy kirish bilan boshlanishi jahondagi barcha xalqlar ertakchiligi uchun mushtarak xususiyat hisoblanadi. An'anaviy kirishning vazifasi tinglovchilar e'tiborini bir nuqtaga jalb etish, ertak tinglashga hozirlashdir. An'anaviy kirishlar syujet tabiatiga mos tushadigan xayoliy fon yaratishni, auditoriya, tinglovchilar qalbida ko'tarinki ruh, xushchaqchaq kayfiyat paydo qilishni ko'zlaydi.

Odatda, an'anaviy kirishlar saj'langan nasriy parchalar shaklida bo'lib, zamon va makon haqidagi ma'lumotlarni ifoda etadi. «Gulpari» ertagi kirish qismida bu holatni kuzatish mumkin. «Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bo'ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, g'oz karnaychi ekan, o'rdak surnaychi ekan, toshbaqa tarozidor ekan, qurbaqa undan qarzdor ekan. Qadim zamonlarda Gulzor degan bir mamlakat bo'lgan ekan. Shu mamlakatda donishmandlikda tengi yo'q cholu kampir yashagan ekan».

Ertaklar madaniy chegaralardan oshib ketadigan adabiyot janri bo'lib, muayyan mavzular va tafsilotlarda turlicha bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ba'zi xususiyatlar odatda turli madaniyatlarda, shu jumladan o'zbek va ingliz an'alarida ertaklarda uchraydi. Bu erda ertaklarning ba'zi janr xususiyatlari, o'zbek va ingliz kontekstlaridan misollar keltirilgan:

Sehrlil Elementlar:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklariga ko'pincha ajdaho, gapiruvchi hayvonlar va xayrixoh ruhlar kabi sehrlil mavjudotlar kiradi.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklarida sehrlangan nometall, gapiruvchi hayvonlar yoki peri va elflar kabi afsonaviy mavjudotlar kabi sehrlil narsalar bo'lishi mumkin.

Turli madaniyatlar o'zlarining folklor va hikoya qilish an'alarining boyligiga hissa qo'shadigan noyob sehrlil elementlarga ega. Bu erda turli madaniyatlardan bir nechta misollar keltirilgan:

Yapon Misoli:

- Yapon folklorida ko'pincha kitsune (tulki ruhlari) va Tengu (uzun burunli goblinga o'xshash mavjudotlar) kabi g'ayritabiiy mavjudotlar mavjud. Sehrlil elementlarga sehrlangan qilichlar, sehrlil nometall va tabiat bilan bog'liq ruhlar, masalan, daraxt ruhlari kirishi mumkin.

Irlandiyalik Misol:

-Irlandiya mifologiyasi leprechauns va banshees kabi sehrlil mavjudotlar bilan to'ldirilgan. Keltlar folklorida ko'pincha Dagda qozoni kabi sehrlil artefaktlar mavjud bo'lib, ular cheksiz oziq-ovqat ta'minotini ta'minlaydi.

Hindiston Misoli:

- Hind mifologiyasi sehrlil elementlarga boy. Hikoyalarga ilohiy qurolga ega xudolar va ma'budalar, Nagas (ilon xudolari) kabi afsonaviy mavjudotlar va cheksiz miqdorda oltin ishlab chiqarish qudratiga ega afsonaviy Syamantaka marvaridi kabi sehrlil narsalar kiradi.

Mahalliy Amerika Misoli:

- Mahalliy amerikalik folklor ko'pincha ruhlar va shakl o'zgartiruvchilarni o'z ichiga oladi. Thunderbird, kuchli afsonaviy mavjudot, umumiy xususiyatdir. Sehrlil elementlarga muqaddas o'tlar, totemik hayvonlar va ruhiy dunyo bilan bog'langan marosimlar kirishi mumkin.

Ruscha Misol:

- Rus ertaklarida ko'pincha domovoy (maishiy ruh) va jodugarga o'xshash belgi Baba Yaga kabi g'ayritabiiy mavjudotlar mavjud. Sehrlil narsalarga Firebird, yorug'lik chiqaradigan patlari bo'lgan jonzot va sehrlil matryoshka qo'g'irchoqlari kirishi mumkin.

Afrika Misoli:

-Afrika folklori xilma-xil bo'lib, har bir mintaqaga o'ziga xos sehrlil elementlarga ega. Hikoyalar Anansi o'rgimchak, sehrlil hayvonlar va tabiat bilan bog'liq kuchli ruhlar kabi hiyla-nayrang raqamlarini o'z ichiga olishi mumkin. Marosimlar va raqslar ko'pincha sehrlil xususiyatlarga ega sifatida tasvirlangan.

Norvegiya Misoli:

- Norvegiya mifologiyasiga Odin va tor kabi kuchli xudolar, shuningdek, gigantlar va mittilar kabi afsonaviy mavjudotlar kiradi. Sehrlil artefaktlarga MJ Rakkathlnir, tarning bolg'asi va Odinning nayzasi Gungnir kiradi. Runes va ramzlar Norvegiya sehrlil an'alarida ham muhim rol o'ynaydi.

Xitoy Misoli:

- Xitoy mifologiyasida ajdarlar, fenikslar va turli xudolar mavjud. Sehrlil elementlarga yashil ajdaho yarim oy pichog'i kabi afsonaviy qurollar, Qilin kabi afsonaviy mavjudotlar va Taoist va buddist an'analari bilan bog'liq artefaktlar kirishi mumkin.

Ushbu misollar dunyo bo'ylab folklorida topilgan sehrlil elementlarning xilma-xilligini namoyish etadi, bu har bir madaniyatning o'ziga xos e'tiqodlari, an'analari va tasavvurlarini aks ettiradi.

Axloqiy Darolar:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari ko'pincha Mehribonlik, halollik va qat'iyatlilik kabi fazilatlar haqida axloqiy saboqlarni beradi.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari, aka-uka Grimm yoki Xans Kristian Andersen singari, ko'pincha yaxshi va yomon harakatlarning oqibatlari haqida axloqiy xabarlar beradi.

Turli madaniyatlarning folklorlari va ertaklari ko'pincha axloqiy saboq va qadriyatlarni etkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bu erda turli madaniy kelib chiqishi bir nechta misollar:

Ezopning ertaklari (yunoncha):

- Misol: "Bo'ri Yig'lagan Bola"

- Axloqiy dars: ertak halollikning ahamiyatini va yolg'on signallarning oqibatlarini o'rgatadi. Bir qayta-qayta yotadi qachon ishonchligi yo'qoladi, deb ta'kidlaydi.

Panchatantra (Hind):

- Misol: "maymun va timsoh"

- Axloqiy dars: ushbu hikoya do'stlik, ishonch va xiyonat mavzularini ta'kidlaydi. Bu boshqalarga ko'r-ko'rona ishonishdan va yolg'on oqibatlaridan ogohlantiradi.

Yapon Folkllari:

- Misol: "Momotaro" (Shaftoli Bola)

- Axloqiy dars: Momotaro jasorat, sadoqat fazilatlarini va qiyinchiliklarga duch keladigan mukofotlarni ta'kidlaydi. Bu jasorat va Mehribonlik muvaffaqiyatga olib keladi degan fikrni ilgari suradi.

Afrika Folkllari:

- Misol: "Anansi o'rgimchak" (turli Afrika madaniyatlaridan)

- Axloqiy dars: Anansi hikoyalari ko'pincha zukkolik, topqirlik va ochko'zlikning oqibatlari haqida saboq beradi. Trickster spider Anansi tinglovchilarga aql va donolikni o'rgatadigan qiyinchiliklarga duch keladi.

Mahalliy Amerika Hikoyalari:

- Misol: "Muqaddas itning sovg'asi" (Blackfoot qabilasi)

- Axloqiy dars: ushbu hikoya tabiatni hurmat qilishni va fidoyilikning ahamiyatini o'rgatadi. Bu tabiatdagi hamma narsaning maqsadi bor va odamlar olgan sovg'alari uchun minnatdor bo'lishlari kerak degan fikrni ta'kidlaydi.

Xitoy Folkllari:

- Misol: "Mulan afsonasi"

- Axloqiy dars: Mulanning hikoyasida jasorat, sadoqat va shaxslar jinsga qarab ijtimoiy umidlar emas, balki qobiliyatlari bilan tan olinishi kerak degan fikr kabi qadriyatlar aks etgan.

Gavayi Afsonalari:

- Misol: "Pele va olov ma'budasi"

- Axloqiy dars: ushbu afsonada ko'pincha rashkning oqibatlari va tabiat kuchlarini hurmat qilish muhimligi ta'kidlangan. Bu halokatli his-tuyg'ular va harakatlardan ogohlantiradi.

Ushbu misollar madaniy rivoyatlarining xilma-xilligini va ular o'z jamiyatlarining qadriyatlari va e'tiqodlariga mos keladigan axloqiy saboqlarni berish uchun qanday ishlatilishini namoyish etadi.

G'ayritabiiy Aralashuv:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari qahramonga yordam berish yoki to'sqinlik qilish uchun aralashadigan g'ayritabiiy kuchlar yoki mavjudotlarni o'z ichiga olishi mumkin.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari ko'pincha sehr va g'ayritabiiy aralashuv elementlarini o'z ichiga oladi, bu erda belgilar syujetga ta'sir qiluvchi jodugarlar, sehrugarlar yoki sehrli mavjudotlarga duch keladi.

Qahramonning sayohati:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari qahramon izlanishga kirishadigan, qiyinchiliklarga duch keladigan va shaxsiy o'sishni boshdan kechiradigan klassik qahramon sayohatini kuzatishi mumkin.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari ko'pincha sayohat yoki kvestlarda qahramonlarni tasvirlaydi, qarorga kelishdan oldin sinov va qiyinchiliklarga duch keladi.

Baxtli Yakunlar:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklari ko'pincha yaxshilik yovuzlik ustidan g'alaba qozonadigan va qahramonlar abadiy baxtli yashaydigan baxtli yakun bilan yakunlanadi.

- Inglizcha misol: Charlz Perroning ertaklari kabi ko'plab ingliz ertaklari axloqiy saboq va ijobiy qaror bilan tugaydi, ko'pincha nikoh yoki fazilatli belgilar uchun mukofotlar bilan bog'liq.

Arxetiplardan foydalanish:

- O'zbek misoli: o'zbek ertaklarida dono qariyalar, Jasur qahramonlar yoki ayyor hiyla-nayranglar kabi arxetipik belgilar bo'lishi mumkin.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklari ko'pincha qahramon, yovuz odam va yordamchi kabi arxetip belgilaridan foydalanadi, universal mavzular va motiflarga hissa qo'shadi.

Madaniy Kontekst:

- O'zbek namunasi: o'zbek ertaklari mintaqaning madaniy an'analari, qadriyatlari va folklorini aks ettiradi, O'zbekistonga xos elementlarni o'z ichiga oladi.

- Inglizcha misol: ingliz ertaklariga mahalliy folklor, landshaftlar va an'analarni o'z ichiga olgan Britaniya orollarining madaniy merosi ta'sir qiladi.

Har bir madaniy an'anada turlicha bo'lishi mumkin bo'lsa-da, bu janr xususiyatlari turli mintaqalardagi ertaklarda, shu jumladan o'zbek va ingliz ertaklarida uchraydigan umumiy xususiyatlardir.

Muhokama. Munozara bo'limida o'zbek va ingliz ertaklarining ijtimoiy-madaniy oqibatlari haqida tushunchalar berib, aniqlangan janr xususiyatlarining ahamiyati sharhlanadi. Ushbu rivoyatlar har bir jamiyat ichida madaniy o'ziga xoslik va qadriyatlarni etkazishga qanday hissa qo'shishini hisobga olgan holda, shaxsiyat, axloq va ijtimoiy me'yorlar mavzulari o'rganiladi.

Xulosalar. Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz madaniyatidagi ertaklarning qiyosiy tahlili hikoya qilish an'alarining boyligi va xilma-xilligini ta'kidlaydi. Umumjahon mavzular ushbu rivoyat shakllarini bog'lasa-da, madaniy nuanslar har bir an'ananing o'ziga xos o'ziga xosligini shakllantiradi. Ushbu tadqiqot ertaklarning o'z jamiyatlarining qadriyatlari va e'tiqodlarini aks ettiruvchi madaniy ko'zgu sifatida qanday ishlashini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar globallashuvning zamonaviy ertaklarga ta'sirini o'rganib, madaniyatlararo o'zaro ta'sirlar ushbu janr evolyutsiyasiga qanday ta'sir qilishini o'rganishi mumkin. Bundan tashqari, o'zbek va ingliz ertaklaridagi mintaqaviy tafovutlarni yanada kengroq tahlil qilish ushbu madaniy landshaftlardagi nozik hikoya qilish amaliyoti haqida qo'shimcha ma'lumot berishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Afzalov M.O'zbek xalq ertaklari haqida. –T.: Fan, 1964

2. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –T.: 1999.
3. O'zbek xalq ijodi. O'zbek xalq ertaklari. Gulpari. –T.: Cho'lpon, 1969.
4. O'zbek xalq ertaklari. Ikki jildlik. 2-tom. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1964. – 516 b.
5. Imomov K. O'zbek xalq ertaklari \ O'zbek folklorining epik janrlari. –T.: Fan, 1981. –B.62-69.
6. Imomov K. O'zbek xalq prozasi. –T.: Fan, 1991. -B. 67
7. Sarimsoqov B. O'zbek folklorining janrlar sostavi // O'zbek folklori ocherklari. 1-tom. - Toshkent.: Fan, 1988.-B.63-84.
8. Xorazm ertaklari (nashrga tayyorlovchi: F.Abdullaev). –T.: Fan, 1961. – 190 b.
9. Jumanazarov U. Tarixiy voqyelik va o'zbek folklori. –T.: Fan, 1991. – B.174
10. Jo'raev M. O'zbek xalq nasri janrlarini tasnif qilish mezonlari // O'zbek tili va adabiyoti, 1996, №5. -B.32